

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/45546>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-24 and may be subject to change.

Impressionistische geschiedschrijving van Antwerpse havenarbeidersbonden

STEPHAN VANFRAECHEM, Een sfeer om haring te braden. Arbeidsverhoudingen in de haven van Antwerpen 1880-1972, Gent: Academia Press/Amsab-ISG, 2005, 554 p.

STEPHAN VANFRAECHEM en BOB BAETE, 100 jaar Havenarbeidersbond Antwerpen. Van dokwerker tot havenarbeider, Gent: Amsab-ISG, 2004, 176 p.

Bob Reinalda, Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland

Zelf zou ik een boek over arbeidsverhoudingen in de haven nooit een titel meegeven met het woord 'haring' erin. Allereerst niet vanwege de ervaring die Hans van den Doel opdeed. Toen deze Nederlandse socialist alweer lang geleden een boek publiceerde onder de titel *Het biefstuk-socialisme* werd dit in de boekhandel onder de kookboeken gerubriceerd. Maar ik zou het vooral niet doen omdat het woord haring mij geen symbool van havenarbeiders lijkt. Misschien ben ik daarin te puriteins en is een titel als *Een sfeer om haring te braden* erg verleidelijk en sluit deze aan bij Antwerpse gevoelens die ik niet ken. In elk geval heb ik bij alle kaderscholing die ik voor georganiseerde havenarbeiders heb gegeven, nooit enige associatie gekregen met - al of niet gebraden - haring.

Antwerpens faam

Mijn associatie met Antwerpse havenarbeiders is een heel andere en gaat terug op een boek dat ik - overigens met steun van onder meer Amsab-ISG - redigeerde over de Internationale Transportarbeiders Federatie (ITF): *The International Transportworkers Federation 1914-1945. The Edo Fimmen Era* (Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1997). Over de ITF-geschiedenis is veel interessants te vertellen, want dit was in het interbellum het grootste en belangrijkste internationale beroepssecretariaat. Op het punt van arbeidsverhoudingen was de ITF een factor van betekenis. De ITF schuwde bovendien de politieke kanten van het vakbondswerk niet. Onder leiding van Edo Fimmen speelde de federatie

al vroeg een belangrijke rol in het verzet tegen fascisme en nationaalsocialisme en slaagde er in de periode 1933-1945 zelfs in een illegaal netwerk in nazi-Duitsland in het leven te roepen en in stand te houden. Dit zorgde voor solidariteit met Duitse transportarbeiders en de ITF beschikte hierdoor ook over informatie met betrekking tot wat er in Duitsland gebeurde. Informatie die zij beschikbaar stelde aan de geheime diensten van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk en tijdens de oorlog ook aan de Verenigde Staten. In deze samenwerking met geheime diensten ten gunste van de strijd der geallieerden wist de ITF haar onafhankelijkheid te bewaren door de activiteiten waaraan zij deelnam zelf te financieren. Van die illegale activiteiten - waarvoor transportarbeiders de aangewezen mensen waren vanwege het scheepsverkeer naar havens en over rivieren - was Antwerpen lange tijd, ondanks veel problemen en tegenslag, de belangrijkste spil. Antwerpen komt in het register van mijn boek twaalf keer voor (waarvan drie verwijzingen naar meerdere pagina's achtereen) en de term 'Antwerpen activist groups' zeven keer. Dieter Nelles heeft in zijn bijdrage aan het boek laten zien hoe belangrijk de Antwerpse haven en de havenarbeiders zelf waren voor het ITF-verzet: *"The Antwerp ITF Group had the most intense relationship to Fimmen and was by far the most important of the ITF's resistance groups."* Aan zijn in Antwerpen actieve medewerker Hermann Knüfken schreef Fimmen in 1939: *"It might be true to say that when I took you under my wing three years ago, I did something to further the cause of seamen struggling against fascism and contributed to the liberation of the German workers' movement, on the other hand co-operating with you, the Antwerp boys, has given me in many respects courage and strength to carry on."* (p. 185). Ook kreeg ik tijdens mijn onderzoek naar dit illegale werk

in de Amerikaanse National Archives grote waardering voor het vindingrijke werk dat de Belgische radiotelegrafist op de scheepvaart Omer Becu voor de vakbeweging en de geallieerde strijd leverde (p. 240). Toen mij gevraagd werd de dissertatie van Vanfraechem over de geschiedenis van de vakorganisaties van Antwerpse havenarbeiders te bespreken, zegde ik direct toe, want over die in het buitenland zo geroemde Antwerpenaren wilde ik meer weten.

Lezing van het boek *Een sfeer om haring te braden* van Vanfraechem, dat gebaseerd is op zijn doctoraatsverhandeling uit mei 2002 aan de Universiteit Gent, maakt dat ik zeer met de Antwerpse dok- en havenwerkers te doen heb. Wat een ellende hebben zij in die haven beleefd. Zij troffen geen werkgevers die om hun personeel gaven maar enkel aan eigenbelang dachten. Wat een uitbuiting en gechicaner vanuit machtsposities, wat een harde tijden voor die arbeiders. Wat een verdriet. Ik had niet vermoed dat het zo erg geweest is. Overigens bevestigt dit gegeven het algemene inzicht dat zwaar getergde werknemers tot ingrijpende vormen van verzet kunnen komen, zodra zij eenmaal hun stem tegen de baas hebben verheven. Omdat de begrippen politiek en internationaal in het boek van Vanfraechem heel beperkt opgevat worden, ben ik over 'mijn' Antwerpse havenarbeiders echter weinig wijzer geworden. Deze constatering is evenwel niet de reden dat ik met dit boek weinig gelukkig ben.

De zin van een theoretisch kader

In de inleiding lees ik dat het boek berust op een "zeer bewust gekozen" "impressionistische" aanpak: "Met andere woorden: een aanpak zonder het obligate strakke theoretische model of concept." (p. XXII) Gesprekken met "zeer vele jonge doctorandi" - hier hebben we meteen een voorbeeld van wetenschappelijk impressionisme - hebben Vanfraechem geleerd dat zij hiernaar moeten zoeken, maar dat daarbij 'nooit' de vraag wordt gesteld of dat model een toegevoegde waarde aan het verhaal brengt. "Vele doctorandi tobben effectief maandenlang over 'mijn theoretisch kader'." (p. XXIII), Vanfraechem maakt duidelijk dat hij er zelf niets in ziet. Hij meent dat "een historicus over voldoende 'tools' beschikt - alleen al zijn of haar historisch kritisch vermogen" om "vanuit het verhaal een meerwaarde te creëren en niet enkel vanuit het model" (p. XXII) (dat staat er echt: het het model). Hij zal zich niet verzetten als iemand wel "een bepaald concept of bepaald model" gebruikt, omdat de inspiratie daarvan zeker een meerwaarde kan creëren. "Dit betekent uiteraard niet dat historici die vertrekken van een model of concept automatisch de bal mislaan." Gelukkig maar: wie anders is, wordt door de impressionistische geschiedschrijvers getolereerd. Vanfraechem bekent zelfs dat hij dankbaar gebruik heeft gemaakt van "sociologische en andere theorieën rond bijvoorbeeld 'isolated mass' om het militantisme onder dokwerkers te bestuderen". Maar als blijkt "dat een verhaal zich niet laat 'wringen' in een model, kan het misschien beter weggelaten worden" (p. XXIII).

Eerlijk gezegd wist ik niet dat het met de Gentse, en mogelijk Vlaamse, geschiedschrijving zo slecht gesteld is. De vraag of een model toegevoegde waarde heeft, wordt 'nooit' gesteld - ongetwijfeld een impressionistisch verantwoord empirisch gegeven. Intussen worden doctorandi wel gedwongen om een model te kiezen waarin zij hun verhaal moeten 'wringen'. Zijn er aan de Universiteit Gent echt docenten die dit zo aan hun studenten en doctorandi onderwijzen? Ik kan het me nauwelijks voorstellen. Maar gezien 'de zeer vele doctorandi' die Vanfraechem gesproken heeft en de vermelding hiervan in de handelsuitgave van zijn dissertatie, moet ik aannemen van wel. Het lijkt me dat dit boek niet onder de ogen van een visitatiecommissie of van de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie moet komen, want dan heeft Gent, of zelfs Vlaanderen, een probleem.

Laat ik een poging wagen iets te zeggen over de zin en het nut van een theoretisch kader. Het eerste voordeel van een theoretisch kader is dat de auteur uiteenzet hoe de wereld rond het onderwerp dat wordt gekozen, volgens hem in elkaar zit. Dat is prettig voor de lezer, want dat vergemakkelijkt het begrijpen van het verhaal, maar dit kader is bovenal sturend voor het onderzoek. Het omvat niet zozeer de definities van begrippen, maar expliciteert wat de belangrijkste factoren zijn die bij het onderwerp spelen en wat hun onderlinge verhouding is. Dit maakt het mogelijk het onderwerp te problematiseren. Wat hoort er wel bij? Wat niet? Wat is er bijzonder aan het onderwerp? Wat voor opvattingen bestaan daarover bij mensen die zich er eerder mee hebben beziggehouden, al dan niet in dezelfde discipline? Dat men de eerste is die zich met een onderwerp bezighoudt, is een spannend idee, maar geen werkelijkheid. Welke vooronderstellingen hanteerden die voorgangers bij hun onderzoek? Zijn dat ook de uitgangspunten die de onderzoeker wil hanteren? Zijn die eerdere onderzoekers het met elkaar eens of oneens over hun aanpak? Als zij het oneens zijn, waarom prefereer ik de ene benadering boven de andere? Laat de ene benadering aspecten zien die ik belangrijk vind? Kan ik door het inventariseren en vergelijken van verschillende benaderingen tot een eigen, consistente benadering komen? Zijn arbeidsverhoudingen, om bij het boek van Vanfraechem te blijven, bijvoorbeeld een zaak gerelateerd aan emancipatie (in Nederland verdedigd door de redactie van het tussen 1976 en 1980 verschenen *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging*) of hebben we te maken met een arbeidsmarkt met aan- en verkoopkartels van arbeid (verdedigd door Theo van Thijn, wiens meer structurele visie op wetenschappelijk onderzoek van vakorganisaties niet voorkomt in de literatuurlijst van Vanfraechem, die wel naar Nederlandse literatuur heeft gekeken). Als twee theoretische benaderingen elkaar tegenspreken, heeft de onderzoeker een te behandelen probleem. Want hij weet niet waar hij aan toe is als de ene theorie zegt dat iets rond is en de andere dat dit vierkant is. Daar ligt een uitdaging, want welke van de twee heeft nu gelijk? Een te onderzoeken probleem gaat niet alleen terug op conflicten tussen wetenschappelijke benaderingen, maar kan ook het gevolg zijn van een conflict tussen theorie en empirie. Vanfraechem verwijst zelf naar de relatie tussen 'isolated mass' en militantisme. Theorieën spreken verwachtingen uit over de werkelijkheid, bij voorbeeld dat isolatie tot militantisme leidt dat met bepaalde

technieken onderdrukt kan worden. Als theorie en empirie overeenstemmen, ligt er geen uitdaging. Als theorie en empirie elkaar tegenspreken, wel, want wat is er mis? Is de empirische waarneming verkeerd en behoeft die correctie? Of zit de theorie ernaast? Verbetering van het empirische beeld is een belangrijke bijdrage omdat het beeld kennelijk niet juist was en bijstelling behoefde. Bovendien kan men de theorie voorthelven door aan te geven waar ze fout zat. Dit leidt tot een beredeneerde verbetering en nuancering (of mogelijk verwerping) van die theorie. Onderzoekers die in hun theoretische kader en hun conclusie aansluiten bij wat anderen al over het onderzoeksterrein hebben gezegd, bevestigen het cumulatieve karakter van wetenschap. Juist de meer algemene uitspraken die men doet, maken de resultaten interessant voor de wetenschappelijke wereld als geheel, zonder dat men alle details kent.

Waardegebondenheid

Een tweede voordeel van een theoretisch kader is dat bepaalde waardeoordelen die een onderzoeker bewust of onbewust hanteert, sneller boven water komen en geëxpliciteerd kunnen worden. Onderzoekers hebben bijvoorbeeld waarden die zij van thuis meebrengen, zij zijn katholiek, socialist of juist apolitic. Dergelijke visies beperken het beeld dat men van de wereld heeft en kunnen bij onderzoek een behoorlijke handicap zijn. Het gendervoorbeeld kan dit illustreren. De wetenschap is lange tijd voornamelijk door mannen bedreven. Dat betekende onder meer dat vrouwen óf nauwelijks werden onderzocht óf alleen vanuit een bepaald mannelijk gezichtspunt. Zolang dit gezichtspunt niet ter discussie werd gesteld, gold het door mannen van vrouwen gecreëerde beeld als algemeen. Dit veranderde toen de feministische kritiek het bestaande, door mannen gehanteerde model bekritiseerde en voorstelde: 'laten wij de factor vrouw eens toevoegen en zien wat er gebeurt'. Het tot dan algemene beeld bleek opeens een beperkt beeld, omdat vrouwen, bijvoorbeeld in de context van arbeid, niet werden meegeteld en dat er jegens haar bepaalde vooronderstellingen golden. Vrouwen waren fysiek zwak en daardoor niet tot zware arbeid in staat, maar weer wel geschikt voor zorgarbeid, zo was het mannelijke uitgangspunt. Vrouwen toonden vervolgens aan dat dit niet klopte. Het nadeel van de door Vanfraechem verdedigde visie (historici hebben instrumenten - tools in zijn wat duurdere terminologie - waarvan hij er één noemt: historisch kritisch vermogen) is dat het niet vanzelfsprekend is dat dit ene genoemde instrument ook daadwerkelijk wordt aangewend als er niet iets ter discussie wordt gesteld. Veel waarden zijn geïnternaliseerd en pas als de onderzoeker deze problematiseert, in het bijzonder in het theoretische kader, kan hij zich van de eigen waarden bewust worden. In het gendervoorbeeld betekende dit dat vrouwen, die aanvankelijk niet in het model zaten, erin werden opgenomen. Hoe staat het met dit voorbeeld bij Vanfraechem? Op pagina 29 vroeg ik me bij de behandelde actie van 1889 af waarom de eisen waren: 'verbod op vrouwenarbeid, geen uitbetaling

in herbergen, geen nacht- en zondagswerk'? Waar komt opeens die eis inzake vrouwenarbeid vandaan? Vanfraechem legt dit niet uit. Zijn tekst gaat over die andere zaken als uitbetaling in herbergen en nachtarbeid, maar niet over vrouwen. Pas op pagina 185 valt terloops te lezen dat vrouwen "*sinds lange tijd wezenlijk deel*" uitmaken van de Antwerpse haven. En op pagina 186 heet het dat vrouwen ondanks pogingen haar uit de haven weg te werken "*deel blijven uitmaken van de scenerie van de Antwerpse haven*". Conclusie: in het impressionistische model van Vanfraechem komt de factor vrouw niet voor omdat deze niet in het theoretische model is opgenomen. Van mij hoeft dat niet per se (men mag gerust de stoere dokwerker onderzoeken), maar wie arbeidsverhoudingen in de haven gaat onderzoeken, doet er goed aan in het theoretische kader eerst helder aan te geven wie er wel en niet onder die verhoudingen vallen. Dan kunnen er om onderzoeksstrategische en praktische redenen nog beperkingen aangebracht worden, maar het is dan wel duidelijk wie onderzocht gaan worden. In het impressionistische model blijft het toeval of en hoe bepaalde groepen aan bod komen. Het hangt er dan bijvoorbeeld van af of de bronnen toevallig iets zeggen en of de waarden die de onderzoeker bewust of onbewust hanteert, dit 'iets' wel of niet in beeld brengen. Bij Vanfraechem tellen vrouwen in de haven in elk geval niet mee omdat zij geen onderdeel van het onderzoek zijn geworden maar door het impressionisme worden zij af en toe terloops vermeld.

Spelers tellen wel, individuen niet

Zijn arbeidsverhoudingen een voortgaand proces waarin vakorganisaties en werkgevers elkaar bestrijden en ook overleggen met af en toe een staking of actie, of spelen sommige mensen hierin een belangrijker rol dan anderen? Dit laatste kan het geval zijn indien deze individuen zich van anderen onderscheiden doordat zij zaken overzien en het vermogen hebben om mensen toe te spreken, machtsspelletjes te doorzien, een verdergaand doel in de gaten te houden en dergelijke. Voor Vanfraechem is "*het groene vilt van de onderhandelings-tafel*" het "*decor waarbij ik aandacht besteed aan breukmomenten, de motieven van de verschillende spelers en de opeenvolgende fasen van sociale vrede en onrust*" (p. XXII). Kijk, met een dergelijke zin maakt de auteur tenminste iets duidelijk. Zijn vertrekpunt is niet het havenwerk, maar de luxetafels waaraan de havenwerkgevers af en toe ook enkele arbeiders laten aanzitten. Met spelers bedoelt hij niet zoals ik aanvankelijk dacht belangrijke personen, maar groepen als werkgevers, werknemers of het stadsbestuur die met opeenvolgende fasen van rust en onrust te maken hebben. Individuen blijken in zijn verhaal geen eigen rol te spelen. Er zijn geen passages waarin een belangrijke arbeidersleider of werkgever als persoonlijkheid wordt geschilderd. Met andere woorden, biografische details doen er niet toe. Het beste dat wij over iemand krijgen te horen, is de functie die deze in een bestuur bekleeft. Dat is jammer, want een figuur als Arthur Wieme die het initiatief nam tot Willen is Kunnen uit 1904, de basis van de belangrijkste havenarbeidersvakbond, de

BTB, verdient toch meer aandacht dan hij nu krijgt. Edo Fimmen komt ook in het boek voor, en wel tijdens een grote staking in 1936. Alles wat over hem gezegd wordt, is: *“Edo Fimmen, secretaris van de ITF, betrad eveneens het sprekersgestoelte. Hij sprak de menigte moed in, loofde hun leiding en beloofde financiële steun aan de BTB”* (p. 215, in het boek met Baete, p. 67). Meer komt de lezer niet te weten, al is in deze impressionistisch geschilderde notendop wel weergegeven hoe Vanfraechem over de internationale vakbeweging denkt. Over de persoon van Omer Becu ben ik helaas niets te weten gekomen. Wel wordt op pagina 301 zelfs tweemaal vermeld dat Louis Major, Georges Decrom en Omer Becu respectievelijk voorzitter en secretaris van de havenarbeiderscentrale zijn en nationaal voorzitter van de BTB. Het verschil is dat havenarbeiderscentrale de eerste keer met een streepje is en de tweede keer zonder en dat Decrom de eerste keer de kwalificatie meekrijgt de *“trouwe acoliet”* van Major te zijn (p. 300-301). Mijn bezwaar is niet alleen dat de tekst slordig geredigeerd is, maar ook dat er waarden worden geuit die, indien men er de kritische tool bijhaalt, die impressionisten volgens Vanfraechem hanteren, nog wel een discussie waard zijn, maar in een academische tekst als deze niet thuishoren. Zo zijn er meer uitspraken in het boek waaruit de politieke visie van de auteur is af te leiden. Bijvoorbeeld ten aanzien van trotskisten en communisten, die zoals bekend geen argumenten hanteren maar slechts ‘schimpscheuten’ (p. 298). Overigens is Vanfraechem in zijn standpunt over de onbetekendheid van individuen consequent. Hij heeft geen personenregister in het boek opgenomen, hoewel dit in dissertaties en monografieën van deze omvang gebruikelijk is.

De lezer-willen-dienen hoort duidelijk niet tot de kwaliteiten van de door Vanfraechem verdedigde impressionistische geschiedschrijving. Ook een lijst van afko’s (afkortingen) kon er niet af. In de verkorte versie die Vanfraechem met Bob Baete uitbracht voor de leden van de havenarbeidersbond is zelfs de inhoudsopgave achterwege gelaten en treft de lezer waar hij de inhoudsopgave verwacht (een overzicht van de structuur van het boek) het colofon. Dit hoort normaal op de achterkant van de titelpagina en is voor veruit de meeste lezers niet echt interessant.

De wonderbaarlijke redding van de Antwerpse haven door het verzet

Problematisch vind ik de oorlogsperiode, die nauwelijks geproblematiseerd wordt. Louis Major is sinds mei 1940 nationaal secretaris van het Belgische Vakverbond (BVV) en een sleutelfiguur in het ondergrondse verzet in Antwerpen en daarbuiten. Major wijdde het merendeel van zijn ondergrondse activiteiten aan het BVV, maar wordt daarover door Ward Coens ‘op de vingers getikt’, omdat hij meent dat Major in Antwerpen moet blijven en zich vooral met de BTB in plaats van het BVV moet bezighouden. Ik wil het graag geloven maar kan me moeilijk voorstellen hoe dat op de vingers tikken in het verzet toeging. Maar waarom wel een uitvoerig normatief citaat van Coens vermeld en niet het standpunt of

antwoord van Major daarover? Is die tekst er niet, of niet meer? Of hebben we hier met sympathieën en antipathieën van de auteur te maken? Zoals vaker in het boek is er iets overhoop gehaald, maar krijgt de lezer niet te horen hoe het is afgelopen.

Op pagina 277 is te lezen dat *“iedereen”* het erover eens was dat de haven als draaischijf voor de bevoorrading en aanlevering van militair materieel een belangrijke troef kon zijn voor de bevrijding van België en het verdere verloop van de oorlog. Dit kan ik volgen en ook dat de regering in ballingschap in Londen en de daar aanwezige *“leidinggevende maritieme persoonlijkheden”* gesprekken voerden over de functie en rol van de Antwerpse haven tijdens de bevrijding van West-Europa. Maar hoe het nu gelukt is om te voorkomen dat de Duitse bezetters de haven volledig vernietigden, komt de lezer niet te weten. Volgens Vanfraechem was het een peulschil. Alles werd volgens hem *“in het werk gesteld opdat de Duitsers bij hun vertrek de havenuitrustingen niet zouden vernietigen. Daarom werden contacten gelegd met de verschillende verzetsgroeperingen die dergelijke vernietigingen moesten verhinderen. Vanaf juni 1944 ondernamen die stappen om te verhinderen dat de Duitsers kademuren zouden opblazen of schepen zouden doen zinken in de rede. Vanaf 2 september 1944 intensifieerden de verzetsgroepen van diverse pluimage hun contacten en werd besloten om de nacht van 3 op 4 september posities in te nemen bij de blokkadeschepen, de kaaien, het vlottend materiaal, de sluizen en de krachtcentrales.”* (p. 277)

De lezer vraagt zich bij deze impressies direct af: liep dat allemaal zo gemakkelijk? Konden de kringen in Londen zo gemakkelijk contact krijgen met het verzet? Hoe kan het dat verzetsgroepen van diverse pluimage zo goed samenwerkten? Hadden die allemaal toegang tot de juiste plekken in de haven? Hadden de Duitsers dat allemaal niet in de gaten? Want aan te nemen is dat zij de haven ook als strategisch belangrijk beschouwden en de toegang scherp controleerden. En al die geposteerde mensen vielen niet op, maar deden de Duitsers besluiten om de haven en de schepen maar gedeeltelijk op te blazen? Ik heb er mijn twijfels over, maar kennelijk was deze heldendaad een makkie. Gefeliciteerd Belgisch verzet! Of hebben we hier met impressionistische geschiedschrijving te maken die een grote lijn suggereert en de problemen terzijde laat. De lezer is er intussen niet meer verbaasd over dat hij/zij nu wordt meegesleept naar de dynamiek van de bevrijde haven.

Tot slot

Hoewel de auteur veel tijd gestoken heeft in het doorploegen van materiaal over de arbeidsverhoudingen in de Antwerpse haven, en dan vooral aan de onderhandelingstafel, vind ik deze dissertatie een moeilijk te volgen boek, waarin ik over belangrijke momenten of over invloedrijke personen niet wijzer word. Mij kabbelt het boek te veel voort van de ene naar de volgende periode. Deze impressionistische geschiedschrijving maakt op mij

weinig indruk en lijkt me uit de tijd. Zelfs als ik aan Von Ranke denk, valt het oordeel negatief uit. Ook hij wilde het verhaal laten spreken, maar dan wel met uitsluiting van de eigen waardeoordelen, met kenschetsing van de psychologische karaktertrekken van de hoofdpersonen en de nodige bronnenkritiek. Toch maar liever werk steken in het theoretische kader. Dat biedt greep op hoe de wereld in elkaar steekt en helpt bij het selecteren van het historische materiaal en het onderkennen van eigen oordelen. Zoals gezegd, ik kan me niet voorstellen dat het geschiedenisonderwijs in Gent zo onbeholpen is als Vanfraechem het doet voorkomen.